

**STATUS SOSIAL SAJRONE KUMPULAN CERKAK *EMAK, SAYAK LAN HEM KOTHAK-KOTHAK*
ANGGITANE ANJRAH LELONO BROTO
(TINTINGAN SOSIOLOGI SASTRA)**

Mufarrizal Hammi

S-1 Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
mufarrizalhammi@mhs.unesa.ac.id

Prof. Dr. Hj. Darni, M.Hum

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Fakultas Basa lan Seni,
Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Kumpulan Cerkak *Emak, Sayak lan Hem Kothak-Kothak* anggitane Anjrah Lelono Broto mujudake karya sastra jawa modern kang ngandhut status sosial. Kumpulan Cerkak kasebut nyritakake sesambungan antarane manungsa liyane ing tengah masyarakat kang diwujudake kanthi anane gegambarane masyarakat kang duweni kalungguhan sing nengenake bab status sosial. Panliten iki nduweni ancas yaiku (1) ngandharake wujud ekonomi; (2) ngandharake wujud pakaryan; lan (3) ngandharake wujud pendhidhikan.

Asile panliten iki nuduhake yen kumpulan cerkak ESLHKK anggitane Anjrah Lelono Broto kalebu karya sastra kang ngemot maneka aspek status sosial. Aspek-aspek status sosial kasebut nengenake wujud kalungguhane para paraga tumrap lingkungan sosial sing ana sajrone crita. Wujud ekonomine paraga diperang dadi telung perangan yaiku (1) sugih; (2) cukup; lan (3) kancingkrangan, dene pakaryan sajrone crita kaperang dadi papat perangan yaiku pegawe swasta, pegawe negeri, pengusaha lan seniman. Asile panliten sabanjure nuduhake dene wujud pendhidhikan kaperang lima yaiku sekolah dasar, sekolah menengah pertama, sekolah menengah atas sarjana lan kursus.

Tembung wigati: status sosial, *ekonomi*, pakaryan, pendhidhikan

PURWAKA

Karya sastra mujudake maneka warna salah sijine prosa kang bisa arupa geguritan, cerkak, cerbung utawa novel. Karya sastra diripta dening pangripta kanggo sarana panggulawentah, ekspresi lan komunikasi antarane pangripta lan pamaos. Lumantar saka karya sastra pamaos bisa mangerteni kahanan utawa gegambarane sajrone karya sastra kang dianggit kayadene sajrone reriptan sastra jawa modern.

Miturut Darni (2015:3) sastra jawa modern mujudake kasusastran Jawa kang urip ing tengah-tengah masyarakat jaman saiki. Karya sastra jawa modern beda karo sastra jawa sadurunge jalaran wis kena daya pangribawa genre manca. Banjur karya sastra jawa modern saya ngrembaka awit tuwuhe kalawarti basa jawa kayata Panjebur Semangat, Jayabaya lan Jaka Lodhang uga koran kayata Solo Pos. Saka medhia kasebut karya sastra Jawa modern bisa kawentar lan diganderungi dening masyarakat.

Salah sawijine kasusastran Jawa sing ngrembaka yaiku cerkak. Cerkak minangka salah sawijine karya prosa duweni alur crita kang cekak gathuk karo jenenge uga pancen diwaca salungguhan. Cerkak yaiku prosa fiksi kang isine cekak. Cekake iki kasebut ana sesambungan karo tema kang diudalake sajrone crita. Bab kang wigati ngenani cerkak yaiku cacah tembung kudu luwih sithik tinimbang novel (Najid:2003:18)

Bisa didudut yen cerkak kalebu salah sawijine reriptan kang cekak. Senadyan critane cekak nanging ngandhut isi kang luwih prasaja uga gampang dingerteni dening pamaca. Cerkak kawangun saka rong perangan yaiku perangan instrinsik lan ekstrinsik. Rong perangan kasebut nduweni daya pangribawa kang wigati sajrone crita kang ditulis.

Crita sing narik kawigaten ora uwal saka perangan pamangun crita sing kabungkus kanthi apik lan kreatif. Kanthi crita kang cekak, pangripta katuntut nyuguhake karangan sing bisa narik kawigaten pamaca. Kumpulan cerkak ing donyane kasusastran Jawa saya ngrembaka kanthi akehe panganggit kang ngasilake cerkak kanthi nyritakake kaya status sosial kang ana sajrone masyarakat.

Cerkak-cerkak kasebut ana kang pirang-pirang didadekake kumpulan cerkak, tuladhane salah siji kumpulan cerkak kang dadi objek panliten iki yaiku kanthi irah-irahan *Emak, Sayak lan Hem Kothak-Kothak* anggitane Anjrah Lelono Broto kang terbit taun 2015.

Anjrah Lelono Broto minangka panulis *Emak, Sayak, Lan Hem Kothak-Kothak*, lair ing Jombang, Jawa Timur. Alumnus Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Indonesia STKIP PGRI Jombang iki asring nulis esai, sastra puisi ing koran-koran(basa indonesia lan basa jawa), kayadhene SURYA, Harian Media Indonesia, Surabaya Pagi, Harian Umum Pelita, Banjarmasin Post,

Duta Masyarakat, Berita Metro, Wawasan, Harian Bhirawa, Radar Mojokerto, Kabar Indonesia, Jaya Baya, Panjekar Semangat, Solo Pos, Lan liya-liyane. Manajer artistik ing Teater Kopi Hitam

Sajrone uripe manungsa sajrone bebrayan mesthi ana kang beda-bedane antara pawongan siji tumrap liyane. Pambada kang asring ana ing bebrayan iku arane status sosial. Status sosial yaiku kalungguhan sosial manungsa ing bebrayan kang bisa diduweni saka ekonomi, pagaweyan uga pendhidikan. Status sosial kang ana ing panguripan bebrayan kayata pns karo buruh pabrik, juragan karo anak buahe, sarta keturunan dharah biru lan wong biyasa uga wong lulusan sarjan karo wong tamatan sd.

Pambadahe ora mung saka pakaryan, ekonomi lan pendhidikane nanging bisa uga beda kapitayane, suku, ras lan agama. Semana uga panguripan sajrone kumpulan cerkak “Emak, sayak lan hem kothak-kothak,” kayata ing cerkak *Tragedi Tali Kotang*, Diqin gela ora bisa sesandhingan karo Sri amarga ora disarujuki ambek Bapake, Lik Arjo. Derajate wong loro mau ora padha, Diqin mung anake randha bakul janganan uga dheweke kang namung buruh pabrik. Sri akhire rabi karo wong liya kang derajate luwih dhuwur utawa sepadan karo dheweke. Status sosial kang ana ing kumpulan cerkak kasebut kang narik kawigatenan utamane ngenani panguripane paraga kang duweni ekonomi, pagaweyan lan pendhidikan maneka werna. Bab mau njalari konflik sajrone crita uga bisa menehi pandangan ngenani apa wae kang dumadi sajrone crita utamane bebrayan.

Saben manungsa sajrone bebrayan nduweni status sosial minangka wujud kawajiban utawa pituduh sajrone tumindak. Status sosial uga bisa disebut kalungguhan utawa strata manungsa sajrone urip kelompok utawa bebrayan. Teori sosiologi ngandharake, sistem pelapisan sajrone bebrayan yaiku kalungguhan (status) lan peran (role). Kanthi cara umum golongan ing sajrone bebrayan dibagi telu: golongan dhuwur, golongan tengah lan golongan ngisor. Golongan dhuwur yaiku golongan kang cacahé saithik sajrone bebrayan tuladhane bangsawan utawa darah biru, pengusaha lan sapiturute. Golongan tengah iku golongan kang panguripane cukup kanggo saben dinane, ora luwih ora kurang. Golongan pungkasan yaiku golongan ngisor yaiku golongan kang uripe namung cukup kanggo mangan.

Darni uga ngandharake masyarakat jawa nduweni rong tingkatan yaiku, priyayi lan rakyat biyasa.

Kelompok kapisan yaiku priyayi, arupa elit kang nduweni kalungguhan sadhuwure rakyat biyasa (van Niel, 194:30). Minangka kelompok kang nduweni kalungguhan ning dhuwur, priyayi duwe tugas mimpin, menehi pengaruh lan dadi panutan kanggo kelompok rakyat biyasa kang kayata para petani, pedagang, tukang, buruh, lan liya-liyane.

Mbiyen, ing mangsa kolonial Belanda, priyayi iku pawongan kang nyambut gawe minangka pegawai ing kantor-kantor pemerintah, kayata kantor kabupaten, kawedanan, kecamatan, pengadilan, lan para guru sekolah (Kartodirdjo, 1993:10-11).

Miturut Geertz, priyayi kang nduweni jabatan wigati kayata bupati dijupuk saka kerabat raja-raja ing tanah Jawa lan disebut priyayi dhuwur. Dene kang asal dudu saka kerabat raja disebut priyayi ndisor lan ora bisa nduweni jabatan wigati. Ing lingkungan keraton, Surakarta lan Yogyakarta, ana priyayi luhur lan priyayi cilik. kang disebut wiwitan yaiku kerabat raja, dene kang kapind yaiku para pegawai kang ngabdi marang raja (Kartodirdjo, 1993:11).

Priyayi nduweni sifat-sifat kepriyayan minangka ciri khas kelompok, kang uga dicita-citakan marang kelompok kelas ing sandhisore. Sifat-sifat kepriyayan kang arupa pancaran kabudayaan keraton, kang ana sajrone diri pawongan priyayi miturut Sapardi Djoko Damono (1993:205) antarane yaiku tindak-tanduk lan penganggane basa kang halus, sikap menahan diri, rendah hati, budi luhur, tansah njaga harga lan kesucian diri, seneng berkorban kanggo wong liya, seneng prihatin, lan tawakal (Ardani, 1995:174).

Miturut pengamatan Geertz (1989:326), pambada priyayi lan pawongan umume ing tataran alus lan kasar. Sekabehe sifat-sifat hahis priyayi kasebut duwene sambung raket karo etiket. Miturut All (1986:19), etiket nduweni peranan wigati sajrone pergaulan priyayi. Etiket nuntut priyayi kanggo nyingetake perasaan sabenere saka pawongan liya, etiket uga ngatur tingkah laku awake dhewe lan pawongan liya saengga ora dumadi prastawa kang saru lan ora nyenengne.

Kumpulan cerkak iki narik kawigaten amarga bisa ditindingi kanthi tintingan sosiologi kang durung nate ditliti dening pawongan kita. Bab kang bakal ditliti ing panliten iki sepisan ngenani ekonomi, kaloro ngenani pakaryan lan katelu ngenani pendhidikan sajrone kumpulan cerkak *Emak, Sayak, lan Hem Kothak-Kothak* anggitane Anjrah Lelono Broto. Tujuwan saka niti katelu

bab kasebut yaiku supaya ngerti status sosial kang digambarake saka sajrone cerkak kasebut. Kumpulan cerkak anggitane Anjrah Lelono Broto mujudake karya sastra sing nggunakake basa Jawa. Kumpulan cerkak kasebut keblebu karya sastra kang nggunakake tema status sosial. Kumcer *Emak, Sayak lan Hem Kothak-Kothak* iki diterbitake dening MNC Publishing.

Kumpulan cerkak *Emak, Sayak lan Hem Kothak-Kothak* (sabanjure dicekak ESLHKK) nyritakake status sosial utawa kalungguhan masyarakat sajrone crita. Kalungguhan iku nduweni maneka macem werna kang njalari konflik yen ta paragane nduweni sifat kang ora becik. Ning kono dicritakake kaya ngapa paraga urip sajrone bebrayan nduweni ekonomi, pakaryan lan pendhidikan rena-reña.

Panggambaran panguripane masyarakat sajrone kumpulan cerkak kasebut nuduhake anane sesambungan manungsa klawan manungsa liyane cundhuk status sosial kang dinduweni. Sesambungan kasebut diwujudake kanthi anane kawigatene masyarakat tumrap pakaryan, pendhidikan lan ekonomi. Masyarakat ngajeni pawongan kang nduweni kalungguhan. Manungsane nduweni rasa perduli lan tanggung jawab kanggo apa sing dinduweni. Masyarakat sajrone kumpulan cerkak digambarake minangka masyarakat sing nduweni rasa nduweni marang sasama manungsa lan kudu sesambungan tumrap liyane. Narasi ngenani sesambungan manungsa klawan manungsa liyane kasebut mujudake narasi sosiologi sing ana sajrone kumpulan cerkak ESLHKK.

Status sosial yaiku kalungguhan pawongan sajrone kelompok utawa masyarakat. Status sosial utawa kalungguhan sosial yaiku panggen pawongan secara umum sajrone masyarakat sesambungan karo pawongan liya, kang dingerteni lingkungan cecaturan, prestise lan hak-hak uga kewajiban-kewajibane (Soekanto, 2009: 210).

Anjrah Lelono Broto mujudake sawijine pangripta sing nduweni tujuwan ngajak manungsa liyane supaya ngerteni kahanan sosial uga kalungguhan saben manungsa sajrone urip bebrayan lumantar crita sajrone kumcer ESLHKK. Anjrah Lelono Broto nduweni cara dhewe kanggo ngelingake manungsa tumrap soziale. Crita ngenani masyarakat Jawa sing nduweni ekonomi, pakaryan lan pendhidikan kang maneka, mujudake pangripta kanggo nuwuhake rasa sadare manungsa tumrap sesambungan antarane manungsa. Lumantar pranatan-pranatan urip sing sipate akeh ketimpangan sosial kasebut mujudake cara masyarakat ing jaman saiki njumuk sikap sajrone cecaturan lan sesambungan karo manungsa liyane. Panggambare masyarakat sajrone crita dikarepake bisa nuwuhake rasa sadare manungsa yen panguripane manungsa kudu saling ngajeni tumrap

liyane. Manungsa bakal bisa nyukupi butuhane yen manungsane bisa terus akur lan saling tulung-tinulung marang sapadha-padha.

Objek sosiologi yaiku masyarakat kang dideleng dari sudut sesambungan antarane manungsa lan proses kang tuwuh saka sesambungan manungsa sajrone masyarakat (Soekanto, Soerjono 2012:21).

Kejaba kuwi, pangripta sajrone nganggit reriptane uga nindakake pamawas kritise. Anjrah Lelono Broto sawijine pangripta kang nindakake pamawas sosiologi lumantar kumcer ESLHKK. Pangripta ngandharake pamawase sesambungan manungsa tumrap manungsa liyane, bisa asipat becik utawa ala. Pamawas status sosial tumrap kumcer ESLHKK mujudake pamawas kritis sing ana sesambungan karo bab sosiologi. Kumcer ESLHKK bakal diwenahi pamawas kritis sajrone kajian sosiologi sastra. Pamaca menahi pambijine tumrap reriptan sastra kasebut kanthi dhasar sosiologi.

Panemune Anjrah Lelono Broto kang diwujudake kanthi pranatan uripe masyarakat sajrone crita mujudake panemu sing asipat nyata utawa empiris. Empiris mujudake pangangen-angene manungsa ngenani samubarang kang wis dialami utawa pengalamane uga saka percobaan, pengamatan lan penemuan. Upayaning pangripta kanggo nuwuhake rasa perduline masyarakat karo sesambungan marang manungsa liyane kang nduweni kalungguhan beda lumantar panemu empirise bakal diwawas kanthi wawasan sosiologi. Bab-bab kaluwihane reriptan kasebut lan uga bab-bab kang kurang tumrap reriptan kasebut bakal diwenahi pambiji adhedhasar pamawas sosiologi.

Kejaba nduweni fungsi minangka panglipur, reriptan sastra uga nduweni fungsi-fungsi liya sing dibutuhake dening manungsa. Fungsi kasebut mujudake fungsi rangkep, kapisan minangka panglipur, kaping pindhone nduweni paedah kanggo para pamaca. Fungsi reriptan sastra sing menahi paedah tumrap pamaca kuwi bisa diwujudake kanthi anane nilai-nilai kautaman sing dibutuhake kanggo urip ing bebrayan dening para pamaca.

Piwulang moral mujudake bab kang kepengin diandharake dening pangripta sajrone reriptane. Reriptan sastra kanthi jinis apa wae mesthi nduweni piwulang moral utawa kautaman-kautaman sing arep diandharake dening pangripta. Kautaman-kautaman sing diandharake sajrone reriptan sastra umume nuduhake kepriye pamanggihe pangripta ngenani nilai-nilai kabecikan sing kepengin diandharake marang pamaca lan masyarakat.

Kenny (Nurgiantoro, 2010: 321) ngandharake yen piwulang moral sajrone reriptan sastra mujudake piwulang utama sing sengaja diandharake dening pangripta, sesambungan karo prakara-prakaraning panguripan kayata sikap, tindak tanduk lan unggah-

ungguhing manungsa minangka makhluk sosial ing bebrayan agung.

Crita ngenani gegambarane masyarakat sajrone crita kang ngreksa ketimpangan sosial kang diwujudake kanthi anane pranatan urip status sosial awujud ekonomi, pakaryan lan pendhidhikan bakal migunani kanggo masyarakat jawa lan masyarakat umume. Kejaba panemune kasebut mujudake panemu kang *empiris*, gegambaran panguripane lan kautaman-kautamane migunani kanggo panguripan. Panemu kasebut bisa dadi sumber *inspirasi* masyarakat kanggo cara urip sajrone sesambungan manungsa ing bebrayan. Kejaba asipat empiris, kabeh bisa kadadeyan yen kabeh manungsane padha saling ngormati sajrone sesambungan sajrone urip bebrayan.

Watak wantune masyarakat kasebut digunakake dening pangripta kanggo ngandharake piwulang moral sing arep diandharake. Watak wantune masyarakat jawa sing nduweni nilai-nilai filosofis kang becik lan wigati tumrap panguripan. Nilai-nilai sing diugemi dening masyarakat digayutake karo kahanan lingkungan sing ana. Anjrah Lelono Broto sajrone ngandharake piwulang kasebut nggunakake aspek latar sosial budayane masyarakat Jawa.

Cundhuk karo andharan mau, bab kang narik kawigaten saka kumcer ELSHKK anggitane Anjrah Lelono Broto yaiku tema kang digunakake sajrone reriptane. Anjrah Lelono Broto nggunakake tema ngenani sesambungane manungsa karo manungsa liyane kanthi panemune kang asipat empiris. Tema ngenani status sosial sajrone kasusastran Jawa mligine reriptan sastra awujud kumcer isih akeh digunakake dening para pangripta. Kejaba tema kang digunakake kasebut, basa Jawa etanan sing digunakake pangripta minangka saranane uga dadi bab kang narik kawigaten.

Adhedhasar andharan mau, panliten iki nggunakake tintingan sosiologi kanggo ngonceki bab-bab proses sesambungane manungsa klawan manungsa liyane. Panliten kang nengenake pangonkeke upaya-upayaning masyarakat kanggo proses interaksi sesambungan manungsa kang nduweni kalungguhan tartamtu sajrone berbrayan, uga ngonceki aspek status sosial kayata ekonomi, pakaryan lan pendhidhikan sing disebabake dening pranatanane uripe manungsa ing jaman saiki.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Panliten Kang Saemper

- 1) Panliten kanthi irah-irahan *Status Sosial Sajrone Novel Pinatri ing Teleng Ati Anggitane Tiwiek SA* dening Resti Irganis Kresna (2016). Panliten iki ngandharake gegambarane status sosial kang ana jagad sajrone masyarakat yaiku antarane wong cilik

lan priyayi. Ning kunu uga dirembug ngenani owahe status sosial paraga.

- 2) Panliten kanthi irah-irahan *Kasatriyan Sajrone Crita Rakyat Putri Pinilih Anggitane Aris Purnomo* dening Eka Novia Uswatun (2016). Panliten iki ngandharake gegambarane nuduhake samubarang kang bener tur pener lan bakal ngalahake samubarang kang ala. Paraga lan pamaragan sajrone crita bisa nuwuhake swasana lan pesan moral tumrap pamaca. Uga sesambungan antarane pagara kang duweni kalungguhan tartamtu.
- 3) Panliten kanthi irah-irahan *Nilai Moral Sajrone Crita Rakyat Gugur Luhur Anggitane Hastaraharjo* dening Puput Sugih Eliah (2016). Panliten iki ngandharake jlentrehan ngenani nilai-nilai moral, yaiku nilai moral sesambungan manungsa lan manungsa liya, sesambungan manungsa lan awake dhewe lan nilai moral kang bisa di trepake ing bebrayan.

Panliten nomer 1 nggunakake tintingan status sosial arupa laras karo tintingan panliten iki. Rong panliten kasebut nengenake kalungguhan manungsa sajrone interaksi sosial lan masyarakat. Bab kang dadi pambada yaiku saka objek sing ditliti.

Status Sosial

Adhedhasar etimologine, tetembungan ekologi mula bukané saka basa Yunani, *Oikos* tegese omah utawa papan panggonan urip lan *logos* tegese ilmu. Kanthi harfiyane, ekologi mujudake ilmu ngenani makluk urip sing ana ing lingkungane utawa ilmu ngenani lingkungane makhluk urip (Soemarwoto, 2001:22). Bab kasebut laras karo andharane Resosoedarmo (1985:01), ekologi mujudake ilmu ngenani sesambungane makluk urip lan lingkungane.

Miturut Koentjaraningrat (1984:230) sajrone buku *Kebudayaan Jawa*, wong jawa diperang dadi telung lapisan sosial: (i) golongan wong biyasa lan tiyang alit yaiku para bakul cilik, buruh lan tukang-tukang kang aken manggen ing pasar, dalan utawa warung-warung (ii) golongan pedagang utawa *sodagar* yaiku wong dagang pribumi kang umume nindakake aktivitas dagang ing sektor kang durung akeh diisi dening wong Tionghoa (iii) Golongan pegawai utawa priyayi yaiku wong kang duweni jabatan ing pemerintah daerah uga wong-wong profesional kang duweni gelar-gelar perguruan dhuwur. Status sosial sajrone masyarakat dumadi jalaran bab kang bisa diregani sajrone masyarakat mung sithik, jalaran saka iku distribusi ing masyarakat ora rata. Dheweke kang pikantuk akeh minangka kelas dhuwur lan dheweke kang ora pikantuk minangka kelas ndisor. Samubarang kang diregani kasebut miturut Paul B Horton sajrone Anshari.

- 1) Ekonomi

Sugih lan pengasilan minangka rong bab kang pada kaiket, yen pengasilan akeh kayane uga nambah. Faktor ekonomi bakal dadi salah siji ukuran saka status sosial kang ana. Dheweke kang sugih lan duweni penghasilan kang gedhe bakal duweni kalungguhan kelas dhuwur dene kang mlarat lan ora duwe penghasilan ing kelas ndisor.

2) Pakaryan

Pakaryan minangka sarana kanggo nggasilake pendapatan uga arupa status kang ngandhut sajrone prestise (penghargaan). Jinis pakaryan bakal nemtokake pengasilan pawongan lan uga penghargaan masyarakat marang pawongan kang nduweni pakaryan. Kayata Karl Marx kang mbedakake kelas borjuis minangka pawongan kang nduweni modal utawa kapital lan proletariat minangka pawongan kang namung nduweni tenaga utawa buruh.

3) Pendhidhikan

Pendhidhikan kanthi cara bertingkat ana sajrone masyarakat, tuladhane dibedakake dadi pendhidhikan dasar, pendhidhikan menengah sarta pendidikan dhuwur. Penjenjangan iki sekaligus nyarujuki yen pendhidhikan minangka dimensi vertikal saka stratifikasi sosial.

Karya sastra kang ngandhut status sosial tuladhane akeh banget kayata novel *Nona Sekretaris* (2010) anggitane Suparto Brata, Kumpulan cerkak *Rembulane Wis Ndhadhari* (2012) anggitane Sri Setya Rahayu, Novel *Pinatri ing Teleng Ati* (2015) anggitane Tiwiek SA.

Cerkak

Cerita cekak minangka crita kang adhedhasar ide crita lan dimarekake kanthi singkat. Kang diarani singkat iku kudune ana kabutuhan kang diperlokake kanggo mbangun lan mungkasi crita. Senajan singkat, crita kasebut wis sampurna. Prakara kang muncul utawa dimunculake dening pangripta sajrone reriptane iku wis diwangsul ing pungkasan crita, mula para pamaca bias weruh wangsulan saben-saben ana pitakonan ngenani crita.

Edgar Allan Poe (sajrone Nurgyantoro, 2009:10) yaiku sastrawan saka Amerika, ngandharake menawa cerkak iku salah sawijining crita kang wis cukup diwaca sepisan, udakara anatarane setengah nganti song jam sekirane ora bakal ngira digawe novel. Dawane cerkak iku werna-werna. Ana cerkak kang cekak (*Short story*), uga kang ana cekak banget watara 300-an tembung, ana cerkak kang dawane cukup (*middle short story*), sarta ana cerkak kang dawa (*long short story*) kang kaperang dadi puluhan utawa pirang-pirang puluh ewu tembung.

Asal mulane crita cekak miturut Hutomo (1975:38) yaiku wetara taun 1933 ana salah sawijining kalawarti anyar kang ngemu crita cekak. Kalawarti kasebut dibangun dening Imam Supardi kanthi irah-irahan *Panjebar Semangat* kawitan tuwuh tanggal 2 September 1933, sadurunge genre kasusastran crita cekak sinebut lelakon. Nnaging unen-unen lelakon mau mung nganti *Panjebar Semangat* tanggal 9 Nopember 1935 yaiku ing cerkak kanthi irah-irahan "*Netepi Kewajiban*" reriptane Sambo. Cerkak kang kawitan ing taun 1933 iku miwiti tema cerkak kang ngobarake semangat kamardikan tumrap bangsa Indonesia. Para pangripta umume padha nggunakake jeneng samaran supaya ora dimangerteni idhentitas asline. Prakara kasebut amarga pamarentahan walanda ora seneng yen ana karya sastra kanthi tema kamardikan. Crita-crita kuwi nduweni piguna kang gedhe tumrap rakyat Indonesia, yaiku kanggo ngobarake semangat rakyat Indonesia.

Sosiologi

Sosiologi yaiku ilmu sosial kang kategoris, murni, abstrak, duweni usaha ndoleki tegese bab umum, rasional lan, empiris, sarta asipat umum. Objek sosiologi yaiku masyarakat kang dideleng dari sudut sesambungan antarane manungsa lan proses kang tuwuh saka sesambungane manungsa sajrone masyarakat (Soekanto, Soerjono 2012:21). Sabanjure sosiologi iku ilmu sosial lan dudu wujud ilmu ngenani alam utawa ilmu kang nyinaoni kerohanian.

Sosiologi arupa ilmu kawruh kang murni lan dudu arupa ilmu kang diterapake utawa kanggo. Sosiologi dudu arupa disiplin kang normatif nanging arupa sawijining disiplin kang kategoris. Selo Soemardjan lan Soelaeman Soemardi (sajrone Soekanto, Soerjono 2012:18) ngandharake ngenani sosiologi utawa ilmu masyarakat yaiku ilmu kang nyinaoni struktur sosial lan proses-proses sosial, kalebu owah-owahe sosial. Sabanjure stuktur sosial yaiku sakabehe jalinan anatarane unsur-unsur sosial kang pokok, yaiku kaidah-kaidah sosial (norma-norma sosial), lembaga-lembaga sosial, kelompok-kelompok sarta lapisan-lapisan sosial.

Pitirim (sajrone Soekanto, Soerjono, 2012:17) ngandharake yen sosiologi yaiku ilmu kang nyinaoni :

- 1) Sesambungan lan pengaruhe timbal balik antarane aneka werna gejala-gejala sosial (kayata antarane gejala ekonomi karo agama; kaluwarga karo moral, hukum karo ekonomi, gerak masyarakat karo politik lan sapitunggalane).
- 2) Sesambungan lan pengaruhe timbal balik antarane gejala sosial karo gejala-gejala nonsosial (kayata geografis, biologis, lan sapitunggalane).
- 3) Ciri-ciri umum kabeh jinise gejala-gejala sosial.

Ekonomi

Sajrone kauripan sabendina ekonomi minangka salah sijine upaya manungsa nggayuh kebutuhan utawa pepingine. Ekonomi minangka alat kanggo ngukur tingkat derajat manungsa karo manungsa liyane. Apa ana sing ekonomine luwih, cukup utawa kurang. Ekonomi kanthi umum yaiku bidang kajian kang ngurus ngenani sumber daya manungsa, masyarakat lan negara. Mula ekonomi salah siji ilmu kang duwe sesambungan karo tumindak lan prilaku manungsa kanggo nyukupi kebutuhan uripe kang ngrembaka kanthi sumber daya kang ana saka kegiatan konsumsi, produksi lan distribusi. Istilah ekonomi saka nasa yunani “Oikonomiea” kang ateges pengeloalaan (manajemen) samubarang bale wisma utawa negara (Sastradipoera, 2001: 4).

Istilah ekonomi ora gampang disebut sederhana, jalaran dheweke uga ngerembug ngenani teges kang amba, nganthi saben deskripsi singkat ngenani ekonomi njalari aspek kang wigati saka subyek kang duwe sesambungan dilalekne. Miturut Aristoteles sajrone Soleman, saben Negara ana telung unsur yaiku dheweke kang sugih banget, dheweke kang anaing tengah-tengah lan dheweke kang ana ing posisi kang melarat utawa kacingkrangan, panemu iki sithik akeh wis menehi bukti yen ing jaman iku wong-wong wis ngakoni kanthi anane sawajining lapisan-lapisan utawa strata sajrone masyarakat yaiku susunan lan golongan kang wis disusun kanthi cara segitiga piramida tingkat kanthi mbentuk kelas-kelas sosial kang ana sesambungan antarane lapisan sosial siji karo lapisan sosial liyane.

Nanging, senjata akeh ahli ekonomi bakal ngemu yen ilmu ekonomi arupa samubarang ilmu kawruh sosial kang sesambungan karo studi perekonomian lan sesambungan sajrone dheweke. Sajrone bebrayan ekonomi bisa dadi tolak ukur manungsa disebut sugih apa ora, uga status utawa kalungguhan. Ning bebrayan ekonomi bisa diperang dadi telu, ekonomi dhuwur, tengah lan ndisor.

Pendidikan

Pendidikan minangka upayane manungsa kanggo nduduh potensi utawa kabisa sajrone raga utawa sukmane. Usaha-usaha kang ditindakake kanggo nuwuhake nilai-nilai lan norma-norma sarta menehi marang generasi sabanjure supaya ngrembaka sajrone urip kang dumadi sajrone proses pendhidikan minangka usaha manungsa kanggo ngelestarikake uripe. Pendhidikan uga minangka alat kanggo pambiji pawongan apa dheweke pantes pikantuk status kang apik ing masyarakat. Pendhidikan bisa dadi jalaran majune salah sawijine masyarakat uga ora ana pawongan kang bodo.

Miturut Machfoeds lan Suryani (2007:52),

Pendhidikan ning Indonesia bisa ditindakake kanthi cara rong jalur yaiku pendhidikan formal lan non formal. Saking jalur pendhidikan formal pawongan bisa nggayuh pendhidikan dasar yaiku SD lan SMP, pendhidikan menengah yaiku SMA lan dhuwur yaiku perguruan tinggi utawa Sarjana. Pendhidikan yaiku proses interaksi kang ana tujuwane. Interaksi kang dumadi antarane guru lan siswa, kang duwe tujuwan nikelaken ngrembakane mental saengga dadi mandiri lan utuh. Kanthi umum bisa disebut pendhidikan arupa satuan tumindak kang bisa njalari dumadine pasinaon kang ngrembaka. Pendhidikan arupa proses interaksi kang nyengkuyung dumadine pasinaon. Kanthi anane pasinaon dumadi ngrembakane jasmani lan mental siswa. Pendhidikan arupa faktor ekstrem kanggo dumadine pasinaon (Dimyat lan Mudjiono : 2006).

Miturut Soelaman Joesoef (1992:51), pendhidikan non formal yaiku saben kesempatan kanggo komunikasi kang terarah sanjabane sekolah lan pawongan pikantuk informasi, pengetahuan, latihan uga bimbingan cundhuk karo tingkat umur lan kebutuhan urip, karo ancane ngrembaka tingkat keterampilan, sikap lan nilai-nilai kang bisa dadi peserta-peserta kang efesien lan efektif sajrone lingkungan kaluwarga, pakaryan utamine lingkungan masyarakat lan negara. Pendhidikan diwiwiti saka manungsa lair ning donya nganthi tumekan mati. Manungsa pikantuk pendhidikan saka kaluwarga kang diarani pendhidikan informal. Yen pendhidikan formal yaiku pendhidikan kang pikantuk saka sekolah utawa latihan profesional kang dibimbing tenaga pendidik kayata guru utawa dosen. Yen ta pendhidikan informal yaiku pendhidikan kang saka keluarga kayata bapak lan ibu utawa lingkungan bebrayan.

Sumber Dhata lan Dhata

Sumber dhata mujudake asale dhata. Sumber dhata sajrone panliten iki yaiku Kumpulan Cerkak ESLHKK anggitane Anjrah Lelono Broto, kasusun saka 15 bab crita lan ana 158 kaca. Kumpulan Cerkak kasebut diterbitake dening MNC Publishing. Kumpulan Cerkak kasebut mujudake sumber dhata utama jalaran mujudake objeke panliten.

Dhata mujudake bab sing arep dianalisis sajrone panliten. Dhata sajrone panliten kualitatif wujud arupa tembung-tembung kang tinulis sing laras karo underane panliten. Dhata sajrone panliten iki awujud tembung-tembung, frasa, utawa ukara-ukara sajrone kumpulan cerkak ESLHKK kang ana sesambungane karo underane panliten. Tembung-tembung utawa frasa kasebut mujudake tembung kang nuduhake anane sesambungan antarane manungsa, pendhidikan, pakaryan, klawan ekonomi. Dhata kang arupa cecaturane para paraga utawa jlentrehane crita sajrone kumpulan cerkak ESLHKK.

Underan panliten kapisan ngenani wujud kahanan ekonomi kang diperang dadi telu yaiku kahanan ekonomi sugih, cukup lan kacingkrangan paraga sajrone kumpulan cerkak kasebut. Dhata sing bisa mangsuli underan kapisan kasebut arupa tembung, ukara utawa frasa kang nuduhake tumindake utawa patrape para paraga sajrone sesambungan urip bebrayan lan status sosial kang tuwuh sajrone crita. Sajrone crita ana konflik awujud alangan-alangan sing diadhepi dening masyarakat sajrone sesambungane antara manungsa liya pranatan urip sosial.

Underan kapindho ngenani wujud pakaryan sajrone kumpulan cerkak kang isine ngenani pakaryan kang ditindakake karo paraga sajrone sesambungan ing beberayan, apik utawa ala ngenani bab status sosial. Apa sing ditindakake dening para paraga diwenehi pamawas kritis kanggo nuwuhake rasa sadare masyarakat tumrap kahanan sosial.

Katelu ngenani pendhidhikan kang ditindakake karo paraga yaiku ngenani bab pasinaon sing dipikantuk karo dening saben manungsa minangka makhluk individu lan sosial kang butuh kawruh kanggo langsunge uripe. Pendhidhikan kasebut nuduhake manungsa bisa urip kaya ngapa, ndi sing oleh lan ora oleh ditindakake dening manungsa. Nilai-nilai kautaman kasebut sesambungane karo watak wantune masyarakat.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten utawa alat sing digunakake kanggo ngumpulake dhata sajrone panliten iki yaiku panliti dhewe. Panliti mujudake instrumen utama sajrone panliten jalaran panliti dhewe kang nindakake panliten kasebut. Instrumen sajrone panliten iki kaperang dadi loro yaiku instrumen utama lan instrumen panyengkuyung. Panliti nduweni peran kanggo ngumpulake, ngolah, lan ngandharake dhata saengga panliti mujudake instrumen utama sajrone panliten. Panliti sajrone panlitene dibantu dening instrumen panyengkuyung yaiku arupa buku referensi, buku cathetan, alat tulis-tinulis, laptop lan kartu dhata. Buku referensi digunakake minangka panyengkuyung saengga bisa mbantu medharake dhata kanthi toeri kang laras, panjlentrehan kang cetha, becik lan pener. Buku cathetan lan alat tulis-tinulis digunakake kanggo mbantu panliti nyathet samubarang sing wigati, dene laptop digunakake kanggo ngetik dhata lan ngolah asile panliten. Kartu dhata mujudake instrumen panyengkuyung sing digunakake kanggo ngumpulake dhata sing wis ditemokake.

Tata Cara Ngumpulake Dhata

Tata cara ngumpulake dhata bisa dilaksanakake sawise nemtokake dhata sing arep dianalisis. Pangumpulane data ing panliten iki nggunakake teknik

kapustakan. Trap-trapan sajrone ngumpulake dhata kaya ing ngisor iki:

- 1) Nemtokake Kumpulan Cerkak ESLHKK anggitane Anjrah Lelono Broto minangka sumber dhata utama kang ngandhut status sosial.
- 2) Kumpulan cerkak kang mujudake objeke panliten kasebut banjur diwaca kanthi tliti lan njlimet. Maca novel kasebut kudu diambal-ambal supaya bisa ngerteni luwih cetha isine cerita. Isine crita sajrone novel ana sing diandharake dening pangripta kanthi langsung utawa ora langsung, mula, anggone maca novel supaya bisa ngerteni isine crita kanthi cetha kudu diambal-ambal lan dirasakake sajrone maca kumpulan cerkak kasebut. Maca isine crita sajrone kumpulan cerkak kasebut ora mung sawetara maca nanging kudu dirasakake lan digayutake karo teori-teori sing digunakake sajrone panliten iki. Cara kasebut kudu dilakokake supaya dhata kang arepe dikumpulake bisa laras karo underane panliten sing kudu diwangsuli.
- 3) Sawise maca kumpulan cerkak kanthi diambal-ambal lan dirasakake, banjur nindakake maca kumpulan cerkak kanthi menehi tandha ing tembung, frasa utawa ukara kang ana sesambungane karo underane panliten. Tembung, frasa utawa ukara kasebut bisa arupa panjlentrehe crita utawa cecaturane para paraga sajrone crita. Menehi tandha ing tembung, frasa utawa ukara kang kalebu dhatane panliten dilakokake kanggo nggampangake anggone ngumpulake dhata. Tandha kasebut dibedakake laras karo wangsulane saben underane panliten. Tandhane bisa arupa garis kanthi werna sing beda utawa kanthi wujud tandha sing beda. Tandha sing beda ing saben wangsulane underane panliten kasebut tujuwane uga supaya nggampangake anggone ngumpulake dhata.
- 4) Dhata kang wis diwenehi tandha-tandha kasebut banjur diklumpukake lan ditulis sajrone kartu dhata kang wis dicepakakake. Anggone ngumpulake dhata kasebut laras karo kartu dhata sing diperang ana telung jinis laras karo underane panliten. Dhata kang wis diwenehi tandha sing beda-beda kasebut banjur diklumpukake laras karo tegese tandha kasebut. Ana tandha kanggo pakaryan, ekonomi lan pendhidhikan.
- 5) Dhata kang diklumpukake kanthi telung perangan kang laras karo underane panliten kasebut banjur diwaca lan dirasakake maneh. Dhata kasebut bakale diklumpukake maneh laras karo unsur-unsur sing padha. Laras karo underane panliten kapisan, kahanan ekonomi sajrone kumpulan cerkak nengenake bab kahanan ekonomi paraga sajrone crita uga memper ing kasunyatan saben ndina.
- 6) Dhata kang kalebu perangane derdah ngenani sesambungane manungsa uga butuh diwaca lan diresapi isine. Dhata kasebut diperang dadi rong

perangan laras karo unsur-unsure lan isine crita. Dhata derdah kasebut dilarasake karo isine crita. Maca kumpulan cerkak kanthi diambal-ambal mau bisa nggampangake anggone ngerteni derdah sing ana sajrone crita.

- 7) Dhata kang kalebu klompok wujud status sosial uga diwaca lan dirasakake maneh. Dhata kang wis nglumpuk kasebut banjur diklumpukake maneh adhedhasar dhata kang nduweni unsur sing padha. Dhata kang wis diklumpukake kasebut banjur diwenahi tandha arupa sub judhul kang laras karo isine dhata.
- 8) Dene dhata kang kalebu wangsulane underan katelu uga diwaca lan dirasakake maneh. Dhata kang wis nglumpuk kasebut banjur diklumpukake maneh adhedhasar dhata kang nduweni unsur sing padha.

Tata Cara Nganalisis Dhata

Dhata kang wis diklumpukake kasebut banjur dianalisis laras karo underane panliten. Tata cara nganalisis dhata sajrone panliten iki nggunakake teknik deskriptif analisis. Tata cara nganalisis dhata sejatine wis dilakokake bebarengan karo cara pangumpulane dhata. Cara kasebut diwujudake kanthi merang dhata kang wis diklumpukake dadi telung peranan kang laras karo underane panliten, banjur diperang maneh laras karo unsur-unsure sing padha lan teori-teori kang nyengkuyung. Teknik deskriptif analisis digunakake sajrone panliten iki jalaran dhatane panliten iki arupa tembung, frasa utawa ukara-ukara sajrone kumpulan cerkak kang nuduhake wangsulan saka saben underan. Cara nganalisis dhata sajrone panliten iki mbutuhake dhata kang arupa tembung, frasa utawa ukara-ukara. Dhata kasebut mujudake pethikan kang sabanjure bakal dianalisis laras karo teori-teori kang nyengkuyung dhata kasebut. Tata cara nganalisis dhata sajrone panliten iki yaiku:

- 1) Dhata kang wis diklumpukake laras karo underane panliten dianalisis laras karo teori-teori sing nyengkuyung. Sadurunge dianalisis, dhata kasebut diwaca maneh lan dilarasake karo underane panliten. Dhata kang ora ana sesambungane karo underane panliten dibuwang. Cara iki mujudake cara kanggo milih dhata-dhata sing ora laras karo underane panliten. Cara kasebut dilakokake kanthi nggunakake dhasar teori-teori sing digunakake sajrone panliten.
- 2) Nganalisis dhata sajrone panliten sosiologi sastra tegese kudu nyinaoni ilmu-ilmu kang ana sesambungane karo berbrayan. Ngerteni wujud sesambungane manungsa, kalungguhan lan aspek status sosial dibutuhake sajrone nganalisis dhata.
- 3) Sadurunge nganalisis underan kapisan kudu maca lan ngerteni wujud gegambarane kahanan tumrap sesambungan antarane manungsa. Mangerteni wujud

kahanan ekonomi sadurunge nganalisis dhata dilakokake kanggo nggampangake anggone nganalisis. Analisis sesambungane paraga tumrap manungsa liyane kang nduweni kalungguhan digayutake karo teori-teori sing nyengkuyung dhata.

- 4) Nganalisis dhata kang ana sesambungane karo wujud gambaran pakaryan dilakokake kanthi njlimet lan tliti. Sadurunge nganalisis kudu mawas kahanan kalungguhan manungsa ing bebrayan. Sabanjure mawas kahanan manungsa ing sakupenge banjur dilarasake karo gegambarane kahanan lingkungan sajrone kumpulan cerkak. Wujud status sosial sajrone panliten kudu asipat objektif, menahi pambiji apik lan ala laras karo kahanan saiki. Kanggo mangerteni sesambungane manungsa karo manungsa liyane, sadurunge kudu ngerteni kalungguhan manungsa tumrap panguripane.
- 5) Nganalisis dhata kang kalebu pendhidikan sajrone bebrayan sadurunge dilakokake kudu ngerteni kahanan urip sakupenge masyarakat Jawa. Nganalisis dhata pendhidikan sajrone panliten mbutuhake teori pendhidikan. Teori kasebut bakal nggampangake anggone nganalisis pendhidikan sajrone bebrayan sajrone panliten.
- 6) Anggone nganalisis dhata kudu dijlentrehake kanthi cetha lan jangkep. Supaya andharan panjlentrehe dhata kasebut bisa cetha lan jangkep mbutuhake anane petikan-petikan liya sing nyengkuyung dhata kasebut.
- 7) Nggawe dudutan saka andharan asile panliten.

Tata Cara Ngandharake Asile Panliten

Tata cara ngandharake asile panliten sajrone panliten iki yaiku kanthi cara njlentrehake dhata awujud laporan. Tata cara nyuguhake asile panliten iki nggunakake sistematika panulisan skripsi yaiku:

- 1) BAB I ngandharake pamurwane panliten, underane panliten, tujuwane panliten, paedahe panliten, watesane panliten lan panjlentrehe tetembungan.
- 2) BAB II ngandharake panliten kang saemper, teori-teori lan konsep-konsep panyengkuyung kang isine ing antarane yaiku: (1) status sosial; (2) paraga sajrone struktur kumcer; (3) derdah sajrone struktur kumcer; (4) pamawas status sosial; (5) sesambungane manungsa klawan manungsa liyane; (6) kahanan ekonomi; (7) ketimpangan sosial; (8) gambaran pakaryan; lan (9) gambaran pendhidikan.
- 3) BAB III ngandharake ancangane panliten, sumber dhata lan dhata, instrumen panliten lan teknik panliten.
- 4) BAB IV ngandharake andharan asile panliten. Andharan asile panliten kasebut ing antarane yaiku: (1) Wujud kahanan ekonomi sajrone kumpulan cerkak kang kaperang dadi telu yaiku sugih, cukup lan

kacingkrangan; (2) wujud gambaran pakaryan tumrap kumpulan cerkak; lan (3) wujud gambaran pendhidhikan sajrone kumpulan cerkak.

- 5) BAB V ngandharake dudutan lan pamrayoga saka andharan sadurunge.
- 6) LAMPIRAN : Sinopsis kumpulan cerkak ESLHKK

ANDHARAN

4.1 Kahanan ekonomi sajrone Kumpulan Cerkak

Wujud ekonomi sajrone kumcer ESLHKK diperang dadi telu yaiku sugih, cukup lan kacingkrangan sing ana sajrone crita. Andharan aspek status sosial kasebut dijlentrehake kanthi rinci ing ngisor iki.

4.1.1 Sugih

Pawongan kang mlebu golongan sugih biyasane ora kerja kanggo wong liya, kayata dadi buruh pabrik, PNS utawa digaji karo wong dhuwur. Dheweke nggawe usaha sing gedhe kaya perusahaan kanggo mbukak lapangan kerja. Wong sugih uga bisa dititiki saka jabatan kang dipangku utawa dinduweni karo pawongan iku saengga luwih diajeni masyarakat. Mula pawongan sing nduweni kahanan iku jarang nduwe wektu amarga asring rapat utawa metu lunga menyang daerah lan luar negeri. Dheweke akrab karo teknologi mangsa saiki utawa internet dadi panganan saben dina.

Rapat komisi lan kunjungan ke daerah lan luar negeri ngrampas wektu lodhangku supaya bisa sapatemon klawan sliramu. Nanging, kuwi kabeh ora ndadekake aku adoh klawan sliramu, Diajeng. Wektu lan jarak kang dadi wates bisa katembus kambi piranti teknologi. *Handphone* lan *internet* dadi jembatan kita sakloron nyuntak kangen lan sewu sedya kang ana. (ESLHKK :13)

Cuplikan kasebut nuduhake anane kahanan *ekonomi* sing dinduweni dening paraga aku. Dheweke nduweni kegiatan kayata rapat komisi lan kunjungan daerah lan luar negeri. Iku ngunu mbutuhake dhuwit ora saithik, ora sembarang wong kang bisa kaya ngunu. Namung wong kang sugih nduweni jabatan kang dhuwur dadi pengusaha, pejabat utawa wong penting sajrone bebrayan. Titikan liyane wong kang nduweni kalungguhan sugih nduweni wektu kang saithik kanggo dolen utawa kumpul barang wong liya. Saengga butuhake sarana liya kayata *handphone* lan *internet*. Kanggo bisa patemon karo wong liya.

4.1.2 Cukup

Ekonomi Cukup biyasane masyarakat utawa pawongan kang dheweke ana ing antarane sugih lan kacingkrangan. Dadi ora susah banget uga ora duwe dhuwit akeh lan turah yaiku sedengan. Biyasane ekonomi cukup duweni omah lan kendaraan kanggo nyukupi uripe. Saliyane iku ana tabungan lan investasi kanggo kedadeyan darurat tuladhane lara utawa kecelakaan. Dheweke uga nduweni asuransi kesehatan, pendidikan lan dana pensiun kanggo mangsa tua utawa yen ditinggal mati salah sawijining anggota kaluwarga. Ekonomi Cukup biyasane kerja kanggo wong liya kayata dadi karyawan kantor, PNS utawa wirausaha kang gaji wong liya.

Galih ngolak-alike amplop kanthi kop sekolahan ing ngarepe. Bangku-bangku wis kosong. Kelas nayar Galih kuwi mbaleni sintru isuk mau. Ambegane Galih krasa abot. Isi surat jroning amplop kanthi kop sekolahan kuwi sing marahi donyane Galih rasane ora semanak maneh. Surat kuwi surat pemberitahuan kanggo orang tua/wali murid. Dudu perihal surat kuwi sing marahi pyan eternit ruwangan kelase Galih iki rasane ngendhelong. Nanging isen-isene surat kuwi menehi weruh yen siswa-siswi lan sekolahan iki kudu nduweni laptop dhewe-dhewe kanggo gancare proses belajar mengajar. (ESLHKK: 28-29)

Kahanan ekonomi cukup sing ditandhangi dening Galih mujudake salah sijine kahanan ekonomi. Dheweke oleh surat saka sekolah kang kudu disampakake marang ibune. Isine jalari dheweke mikir lan susah. Para murid diwajibke nduweni laptop kang padha, mulane sekolah ngordinir. Galih ngerasa ora sanggup apamaneh ibune namung randha kang nduwe usaha *catering* uga nampa dhuwit pensiunan bojone. Titikan liyane wong kang nduweni kalungguhan cukup nduweni dhuwit kang ora luwih utawa kurang kanggo nyukupi kebutuhan uripe. Saengga yen ana kebutuhan ndadak kayata tuku laptop dheweke ora ngira lan nyiapake dhuwit kanggo iku.

4.1.3 Kacingkrangan

Kacingkrangan biyasane diarani mlarat, akeh utang, manggon ning lingkungan rusuh lan nduweni pakaryan ora tamtu. Dheweke nduweni gaji kang ora sebanding karo pengeluaran, medhot sekolah lan ekonomi angel. Uripe pawongan kang ekonomi bawah mesthi gumantung karo

pitulungan wong liya. Tuladhane masyarakat golongan bawah kayata: pengemis, buruh, pegawai, supir, kuli bangunan lan sapiturute

Wis sewulan Diqin ora ketemu klawan Sri Rejeki, prawane Lik Arjo sing Ayune tumpuk undhung pindha Alyssa Soebandono bintang sinetron anake Pakpuh Soebandono. Wiwit Diqin manut kandhane Kusén supaya melu dheweke kerja neng kutha patang wulan kepungkur. Babar blas Diqin ora ndhuweni kesempatan kanggo ketemu lan ngramut-ngramut kembang-kembang katresnan kang lagi ditandur ironing taman sari ing atine Sri. Ojo maneh kirim surat, titip salam wae ora bisa, merga pancen ora ana kang bisa dititipi. Lhawong kanca tunggal desa lan tunggal gaweyan ya mung si Kusén seorang. Budhal mulih bareng, turu bareng, bon nang juragan bareng, mosok bisa dititipi. Arepe SMS ning kok ya ora gablek *handphone*, dadine yen kangene wis sundhul wuyung Diqin mung bisa nyawang rembulan kang wira-wiri neng langit kambi nggambar pasuryane sang pepujaning ati klawan fantasine. (ESLHKK: 1-2)

Kahanan ekonomi mlarat sing ditandhang dening Diqin mujudake salah sijine kahanan ekonomi. Dheweke nyambut gawe minangka buruh pabrik kanggo nyukupi uripe. Dheweke pengen patemon karo pepujan atine yaiku Sri nanging ora bisa. Nitip surat ora ana dititipi, sms utawa tilpun ora nduwe hape.

Ibune kang dadi wong dodol janganan uga ora bisa menehi dhuwit akeh. Kaluwarga iku uripe kena kanggo mangan wae wis syukur. Diqin sing seneng karo anak tanggane, Lik Arjo. Ngerasa nelangsa yen weruh undangan saka Sri kang rabi karo Bowo sing nduweni kalungguhan sugih tinimbang Diqin. Titikan liyane wong kang nduweni kalungguhan mlarat ora nduweni dhuwit kang luwih kanggo nyukupi kebutuhan uripe. Dhuwite namung cukup kanggo mangan wae. Saengga yen ana pepinginan kayata tuku hape ora bisa.

4.2 Gambaran Pakaryan sajrone Kumpulan Cerkak

Gambaran Pakaryan sajrone kumpulan cerkak ESLHKK kaperang dadi petang peranan yaiku pegawe negeri, pegawe swasta, pengusaha lan seniman. Gambaran pakaryan tumrap

kumpulan cerkak kasebut bakal diandharake ing ngisor iki.

4.2.1 Pegawe Swasta

Pegawe Swasta yaiku kerja kanggo wong liya kayata dadi pegawe pabrik, pelayan restoran utawa digaji karo wong liya. Jaman saiki kerja dadi pegawe swasta ora bisa tetap utawa kasarane diarani pegawe ora tetap lan dikontrak. Pegawe swasta kudu siyap-siyap yen saben wayah ditokake saka pagaweyan amarga kontrake wis entek utawa ora dibacutake. Upah kerjane gumantung saka kuthone yen ing kutho gedhe ya gedhe. Pegawe swasta biyasane gajine gumantung karo pendhidikan utawa tingkatan kerjane.

“Iki mesthi ana sing ora beres. Lurah lawas iso dadi maneh ki mesthi nata wong-wongane neng panitia, Matroji mung digawe bember ben ra ngetarani nemen-nemen, iya pa ra?” Bekicot karo Bathang manthuk mbenerake. “Aku pengen nutut pilihan ulang, yen ora dakgawe nang pengadilan!!”

“Telpun Mas Kapsul pengacara, Mas!!” Trisno nyauri isih wedi-wedi.

“Iyo, iyo, cepet!!!”

Aku ora bisa trima. Bandeng kuwi nomer siji, kok bisa kalah. (ESLHKK:91)

Kalungguhan kang dinduweni salah sawijine paraga ing sajrone cerkak yaiku pegawe swasta. Pegawe swasta biyasane kerja ning perusahaan wong liya dudu duwene pemerintah. Pakaryan kang dicritakake yaiku pengacara. Pengacara biyasane kerja ning kantor hukum nangani kasus lan mbela wong kang bener. Pengacara biyasane mbiyantu klien kang nandhang prekara butuh didampingi utawa saran marang kasus hukum.

Manungsa nduweni pakaryan kanggo nyukupi butuhan pangan lan sandhange. Masyarakat sajrone crita ngugemi pranatan urip kanthi sesambungan anatarane manungsa kang nduweni kalungguhan maneka warna. Masyarakat nduweni sipat mandhiri. Cuplikan kasebut nuduhake yen sajrone urip bebrayan nduweni kalungguhan utawa status sosial prekara kang gedhe lan wigati kanggo panguripane manungsa.

4.2.2 Pegawe Negeri

Pegawe Negeri yaiku pakaryan kang kerja kanggo wong liya, kayata dadi pegawe ning kelurahan, kantor pemerintah uga digaji karo negara. Pegawe negeri biyasane diangkat karo pamarentah liwat jalur seleksi lan angel ora sembarang pawongan bisa. Miturut Notoatmodjo (2012) jinis pakaryan dibagi dadi 1) Pedagang, 2) Buruh/tani, 3) PNS, 4) TNI/Polri, 5) Pensiunan, 6) Wiraswasta dan 7) IRT.

Pegawe negeri biyasane oleh dhuwit pensiun nalikane wis tuwa. Akeh wong sing ngomong yen dadi Pegawe Negeri uripe terjamin lan mulya. Upah kerjane gumantung saka tingkatan jabatan sing dioleh sasuwene ngabdi marang negara. Pakaryan kayata pegawe negeri biyasane mbutuhake pendhidikan SMA nganthi sarjana.

Ending-e aku mutusake mundur saka keanggotaanku ing DPR, saka posisiku ing partai lan saka lembaga pendhidikan wis tau nggedekake aku. Diajeng. Maneh-maneh, iki bageyan saka keputusan kang kebak muatan politik. Ing sisa kekuwatanku, aku isih kepeksa nyoba nylamatake keluwarga lan para mitra. Minangka pawongan kang wis kelangan sakmubarang kalir keputusanku iki klebu keputusan kang dudu tanpa tanja. (ESLHKK:15-16)

Kalungguhan kang dinduweni salah sawijine paraga ing sajrone cerkak yaiku pegawe negeri. Pegawe negeri biyasane kerja ning kantor duwene pemerintah. Pakaryan kang dicritakake yaiku anggota DPR. Anggota DPR biyasane kerja ning gedung parlemen nggawe rancangan undang-undang uga rapat mbela kepentingan rakyat akeh. Dheweke biyasane bakal akeh menahi sumbangan kanggo masyarakat kang ora duwe uga studi banding menyang luar negeri.

Manungsa nduweni pakaryan kanggo nyukupi butuhan pangan lan sandhange. Masyarakat sajrone crita ngugemi pranatan urip kanthi sesambungan anatarane manungsa kang nduweni kalungguhan maneka warna. Masyarakat nduweni sipat mandhiri. Cuplikan kasebut nuduhake yen sajrone urip bebrayan nduweni

kalungguhan utawa status sosial prekara kang gedhe lan wigati kanggo panguripane manungsa.

4.2.3 Pengusaha

Pengusaha yaiku pakaryan kang fokus ning bisnis utawa adol barang lan jasa. Pengusaha kayata dadi peternak, petani, distributor, utawa menahi gaji wong liya. Dheweke gawe usaha sing gedhe kaya perusahaan kanggo mbukak lapangan kerja. Jaman saiki dolek kerja angel lan ora bisa tetap utawa kasarane diarani pegawe ora tetap lan dikontrak.

Yen dadi pegawai melu wong liya kudu siyap-siyap yen saben wayah ditokake saka pagaweyan amarga kontrake wis entek utawa ora dibacutake. Mulane ana pawongan kang dadi pengusaha supaya bisa mimpin awake dhewe lan bebas nemtokake wektu kerjane.

Saklawase aku lara, usaha marmer kulawarga pancen dicekel Paklikku. Masku sing mbarep, Mas Hnadrawan, pilih dadi manajer bank ing Jakarta. Adhine, Mbak Indri katut sing lanang neng Australia. Alamat kari aku, anak ragil kahjibah nyekeni usaha kuwi. Nalika diganjar lara kaya saiki, Paklik Giman kang pinercaya. Apa maneh, wiwit jaka Paklik Giman wis melu nyambut gawe ing usaha marmer kulawarga iki. (ESLHKK:70)

Kalungguhan kang dinduweni salah sawijine paraga ing sajrone cerkak yaiku pengusaha. Pengusaha biyasane kerja ning kantor duwene dhewe. Pakaryan kang dicritakake yaiku pengusaha marmer. Dheweke biyasane kerja ning bengkel kang mroduksi marmer lan makaryakake wong liya supaya bisa ngewangi usahane. Dheweke biyasane bakal akeh mbukak lapangan pakaryan kanggo masyarakat kang ora nganggur uga butuh dhuwit.

Manungsa nduweni pakaryan kanggo nyukupi butuhan pangan lan sandhange. Masyarakat sajrone crita ngugemi pranatan urip kanthi sesambungan anatarane manungsa kang nduweni kalungguhan maneka warna. Masyarakat nduweni sipat mandhiri. Cuplikan kasebut nuduhake yen sajrone urip bebrayan nduweni

kalungguhan utawa status sosial prekara kang gedhe lan wigati kanggo panguripane manungsa.

4.2.4 Seniman

Seniman yaiku pakaryan kang ana sesambungane karo seni utawa kreativitas, kayata pengarang, penyanyi, pelukis, pelawan lan sapiturute. Dheweke kerjane ora adoh-adoh saka hiburan isa ning tipi utawa pentas sing ditontok masyarakat. Dadi seniman kudu siyap ngupaya akeh supaya karyane payu ning masyarakat utawa ana sing minat. Ora sithik seniman sing uripe ora makmur, mlarat utawa nelangsa nanging karyane apik senajan ora ana sing ngajeni utawa ngelestarikake.

Novelmu wiwit terbit. Sliramu saya sibuk. Bedah buku, seminar lan loka karya nyita wektumu, alon-alon ing antaraning wetku longgarku kang uga sethithik, aku saya kangelan bisa sapatemon, apadhene andon tresna kaya kang biyasane kita lakoni ing wektu-wektu kepungkur. (ESLHKK:12-13)

Kalungguhan kang dinduweni salah sawijine paraga ing sajrone cerkak yaiku seniman. Seniman biyasane kerja ning kantor utawa studio. Pakaryan kang dicritakake yaiku pengarang. Dheweke biyasane kerja ning omah utawa kantor nulis kanggo gawe buku utawa karya kanggo diwaca pawongan liya. Dheweke biyasane bakal akeh meneng kanggo golek inspirasi lan mikirake supaya bisa gawe tulisan kang apik.

Manungsa nduweni pakaryan kanggo nyukupi butuhan pangan lan sandhange. Masyarakat sajrone crita ngugemi pranatan urip kanthi sesambungan anatarane manungsa kang nduweni kalungguhan maneka warna. Masyarakat nduweni sipat mandhiri. Cuplikan kasebut nuduhake yen sajrone urip bebrayan nduweni kalungguhan utawa status sosial prekara kang gedhe lan wigati kanggo panguripane manungsa.

4.3 Gambaran Pendhidikan sajrone Kumpulan Cerkak

Pendhidikan saben manungsa siji lan liyane beda-beda apamaneh yen dheweke manggon ning kutha utawa ndesa lan nduweni tingkat ekonomi

maneka warna. Pendhidikan ning Indonesia bisa ditindakake kanthi cara rong jalur yaiku pendhidikan formal lan non formal. Saking jalur pendhidikan formal pawongan bisa gayuh pendhidikan dasar yaiku SD lan SMP, pendhidikan menengah yaiku SMA lan dhuwur yaiku perguruan tinggi utawa Sarjana. (Machfoeds lan Suryani, 2007: 52).

Pendhidikan nduweni sesambungan karo kesadaran manungsa uga kahanan ekonomine bisa dideleng saka kalungguhan ing panguripan bebrayan lan bisa lumantar kelas sosial. Gambaran Pendhidikan sajrone kumpulan cerkak diperang dadi lima yaiku (1) Sekolah Dasar; (2) Sekolah Menengah Pertama; (3) Sekolah Menengah Atas; (4) Sarjana; (5) Kursus. Andharan kang luwih cetha ana ing ngisor iki.

4.3.1 Sekolah Dasar

Sekolah Dasar yaiku pendhidikan kang digayuh sawise namatake taman kanak-kanak. Sekolah dasar biyasane ditindakake marang murid nganthi enem taun, saka kelas siji nang kelas enem. Jaman saiki ora ana wong kang ora lulus teka Sekolah Dasar amarga ijazah kanggo kerja njauk pendhidikan dhuwur saora-orane SMA utawa SMK. Yen tahu sekolah SD murid bisa saora-orane nulis karo maca.

“Lambemu, Lik. Atase es-dhe ora nutug wae lincip men omongane,” sautku radha guyon, aku ngerti Lik bathang wong kapercayaanku kang nomer telu iki lagi serius. Lik Gir ngguyu amba mamerake untune sing wis ora jangkep.

“Aku rak ya mung niru neng sinetron-sinetron kae ta, Mas,” tangane ngepuk-epuk pundhakku, wong iki pancen meh ngentekake umure dadi rewang ing keluargaku. Wiwik cilik diemong bapak, diajari ngrumat sapi lan wedhus nganti saiki. (ESLHKK: 86)

Cuplikan kasebut nuduhake panggambare pendhidikan Lik Gir sajrone masyarakat. Masyarakat ning kunu nduweni maneka warna paraga kang nduweni pendhidikan SD nganthi Sma. Paraga ning kana radha ngeremehne Lik Gir amarga ora lulus Pendhidikan SD. Masyarakat ning

kana percaya yen pendhidikan wis nuduhake kabisaan manungsa utawa pikirane kanggo nyukupi kabutuhan saben dinane.

4.3.2 Sekolah Menengah Pertama

. Sekolah Menengah Pertama yaiku pendhidikan kang digayuh sawise namatake Sekolah Dasar. Sekolah Menengah Pertama biyasane ditindakake murid nganthi telung taun, saka kelas siji nang kelas telu. Jaman saiki ora ana wong kang ora lulus teka Sekolah Menengah Pertama. Ijazah kanggo kerja njauk pendhidikan dhuwur saora-orane SMA utawa SMK. Yen tau sekolah SMP, murid bisa saora-orane presentasi utawa kelompokan.

Aku ora ngreken gojege bojoku. Lawang jedhing daktodologi seru. Ora let suwe, anak wadonku sing isih klas siji es-em-pe mencungul sakan walike lawang jedhing. Tangane gage taktarik ben ora ngalang-alangi, lawang jedhing daksurung. Sabuk nuli daklolos. Ediaaaaaannnn!!! Tibake aku mau dhurung copot sepatu. Isen-isen weteng rasane saya ora kena diampet metune. Sepatu gage dakuncalake ing poncot jedhing. Nalika iso ndodok tenanan, rasane swarga tumurun ing jedhing omahku. Marem banget. Ora dakpaelu swarane anakku sing madul ibune merga dakgupuhi. Ora dakpaelu guyune bojoku sing keprungu kaya Mak Lampir bisa ngenthit dhuwit blanja. Ora dakpaelu pisambate kanca saksekolahan isuk mau kang nembe omahe kemalingan. (ESLHKK:104)

Cuplikan kasebut nuduhake panggambare pendhidikan anake paraga aku sajrone masyarakat. Masyarakat ning kunu nduweni maneka warna paraga kang nduweni pendhidikan SD nganthi SMA. Paraga aku ning kana gupuhi anake sing lagi ning jedhing. Masyarakat ning kana percaya yen pendhidikan wis nuduhake kabisaan manungsa utawa pikirane kanggo nyukupi kabutuhan saben dinane.

4.3.3 Sekolah Menengah Atas

Sekolah Menengah Atas yaiku pendhidikan kang digayuh sawise namatake Sekolah Menengah Pertama. Sekolah Menengah Atas biyasane ditindakake marang murid nganthi telung taun,

saka kelas siji nang kelas telu. Jaman saiki ora ana wong kang ora lulus teka Sekolah Menengah Atas amarga ijazah kanggo kerja njauk pendhidikan dhuwur saora-orane SMA utawa SMK. Yen tau sekolah SMA murid bisa saora-orane bisa ngomong ning ngarep klas utawa menehi panemu.

Galih sepisan maneh ngejas-ngejus gelek lan gulune. Sinambi mesam-mesem kaya dhalang klelegen asem, irunge nyedhot ganda arum ngambar-ngambar kang ngebaki kamar. Jan ra kleru rasane, batine Galih, merk parfum sing siji iki pancen karemane wiwit SMP mbiyen. Tibake Galih saiki wis dudu siswa SMP maneh. Dheweke mesam-mesem maneh. Ing ngarep kaca, Galih nyawang sragam abu-abu putih anyar sing mbungkus awake sing wiwit panggél. Galih nyedhakake raine neng kaca, sithik-sithik dheweke weruh bakalane brengos sing arepe njlirit antaraning lambe lan irunge. Tangane Galih ngelus alon. Aku wis SMA, batine Galih mbedhodhog sawungkal. (ESLHKK: 25-26)

Cuplikan kasebut nuduhake panggambare pendhidikan Galih sajrone masyarakat. Masyarakat ning kunu nduweni maneka warna paraga kang nduweni pendhidikan SD nganthi SMA. Paraga Galig ning kana radha ngerasa seneng wis SMA pratandha dheweke wis diwasa lan bisa mikir nganggo akal.

Masyarakat ning kana percaya yen pendhidikan wis nuduhake kabisaan manungsa utawa pikirane kanggo nyukupi kabutuhan saben dinane.

4.3.4 Sarjana

Sarjana yaiku pendhidikan kang digayuh sawise namatake Sekolah Menengah Atas. Sarjana biyasane ditindakake mahasiswa nganthi petang taun, saka semester siji nang semester wolu. Jaman saiki akeh wong kang pengen anake sekolah dhuwur dadi sarjana supaya gampang anggon dolek pagaweyan. Yen ta namung lulus teka SMA utawa SMK oleh kerjaan sing gajine mung saithik utawa dikontrak pirang taun. Yen tau kuliah dadi sarjana mahasiswa bisa saora-orane bisa mikir lan ngemu pendapat marang wong liya.

“Wis mari tah olehe sinau?” pitakon kang lucu.

“Kok kaya nakoni Laksmana kang isih SD wae...” wangsulanku kambi nglirik adhiku kan nglepus.

Ibu katon gugup sedhela,. “Apa yen wis kuliyah kuwi ora butuh sinau?”

Aku meneng. Ora mangsuli. (ESLHKK: 21)

Cuplikan kasebut nuduhake panggambare pendhidikan paraga aku sajrone masyarakat. Masyarakat ning kunu nduweni maneka warna paraga kang nduweni pendhidikan SD nganthi Sarjana. Paraga Ibu ning kana ngandhani supaya paraga aku sinau mbasiya wis kuliah. Masyarakat ning kana percaya yen pendhidikan wis nuduhake kabisaan manungsa utawa pikirane kanggo nyukupi kabutuhan saben dinane.

4.3.5 Kursus

Kursus yaiku pendhidikan kang digayuh sawise namatake Sekolah Menengah Atas utawa durung tamat. Kursus biyasane ditindakake pawongan tartamtu kang pengen bisa nduweni kabisaan kanggo kerja utawa makarya. Yen tau kursus sawise lulus bisa dadi pawongan kang bisa nduweni kabisaan utawa katrampilan kanggo nyambut gawe.

“Menapa Dhik Sri wonten ngggriya.... Dhik Sri... Dhik Sri.... Dhik Sri Menapa wonten nggriya, Lik....” Adhuh, sabar-sabar, Diqin ngelus dhadhane kang kaya triplek.

“O..... Sri. Bocahe mau ntas wae budhal. Kursus njahit neng Parimono.” Batine Diqin sakala dikebaki rasa cuwa.

“Sampun dangu menapa bidhalipun....” (ESLHKK: 2015: 2)

Cuplikan kasebut nuduhake panggambare pendhidikan paraga Sri sajrone masyarakat. Masyarakat ning kunu nduweni maneka warna paraga kang nduweni pendhidikan SD nganthi Sarjana. Paraga Sri ning kana pengen bisa njait supaya paraga bisa gayuh pepinginan dheweke kursus njait. Masyarakat ning kana percaya yen pendhidikan wis nuduhake kabisaan manungsa

utawa pikirane kanggo nyukupi kabutuhan saben dinane.

PANUTUP

Dudutan

Kumpulan Cerkak ESLHKK nyritakake gegambarane panguripane masyarakat kang nengenake kalungguhan sajrone urip bebrayan. Gegambaran panguripane masyarakat kasebut nuduhake anane sesambungan antarane manungsa karo manungsa liyane. Panguripane masyarakat kang nengenake kalungguhan awujud status sosial diwujudake kanthi anane ekonomi, pakaryan, lan pendhidikan. Panguripane masyarakat kalebu panguripan kang maneka warna lan ana cundhuk karo sesambungan masyarakate jalaran ana sing nduweni kahanan dhuwur, tengah lan ndisor. Masyarakat padha ngupaya saling ngormati kalungguhan sing diduweni saben manungsa liyane.

Dudutan saka andharan asile panliten ngenani ‘Status Sosial Sajrone *Emak, Sayak lan Hem Kothak-kothak* Anggitane Anjrah Lelono Broto (Tintingan Sosiologi Sastra)’ yaiku kaperang dadi telung perangan. Perangan kapisan mujudake wujud kahanan ekonomi sajrone kumpulan cerkak kang kaperang dadi telung perangan yaiku ekonomi sugih, cukup lan kacingkrangan. Perangan kapindho mujudake gambaran pakaryan tumrap kumpulan cerkak, dene perangan katelu mujudake gegambarane pendhidikan sajrone kumpulan cerkak.

Kalungguhan masyarakat tumrap sesambungan antarane masyarakat diwujudake sajrone panguripane saben dina. Pranatan urip status sosial sing nengenake kalungguhan sing diduweni manungsa kasebut mujudake sawijine tuladha upaya saling ngormati manungsa siji marang manungsa liyane kang nduweni kalungguhan beda-beda. Ekonomi kang wujud rena-reana kayata sugih, cukup lan kacingkrangan. Saben manungsa nduweni dalan urip beda-beda gumantung nasib karo ngupaya kanggo nggayuh kabutuhane. Mula sing sugih aja malah lali karo sing nang ndisore. Sing cukup aja ngerasa kurang utawa pengen luwih. Sing kacingkrangan aja nyerah marang nasib utawa ngelakoni tumindak ala.

Kejaba anane sugih, cukup, lan kacingkrangan kang mujudake kahanan ekonomi masyarakat tumrap status sosial, status sosial kasebut uga ana sajrone panguripane saben dina. Masyarakat uripe padha ngormati pranatan urip kanthi dhasar sesambungan masyarakat. Masyarakat padha urip kanthi nduweni kalungguhan dhewe-dhewe utawa bisa diarani pranatan urip *status sosial*. Masyarakat urip kanthi ngormati kalungguhan kang dinduweni manungsa liyane sajrone urip bebrayan.

Pranatan urip *status sosial* kanthi nengenake panguripan kang nduweni kalungguhan maneka warna

kasebut kejaba mujudake upaya manungsa kanggo nggayuh kabutuhane lan peran sajrone beberayan. Pranatan urip kasebut uga nduweni guna kanggo panguripane manungsa. Pranatan urip kasebut bisa ngowahi pola pikir manungsa dadi sing maju, mandhiri, sing sawasembada, swakelola, lan swadaya. Manungsa sing uripe nduweni status sosial ngormati marang kahanan kang dilakoni karo manungsa liyane uga ramah marang lingkungan bakale nduweni guna sing maneka werna.

Kahanan status sosial diwujudake kanthi anane ketimpangan sosial. Ketimpangan sosial kasebut ndadekake masyarakate padha dadi ngupaya kanggo nggayuh kabutuhan utawa ngapiki nasib. Ana sing malah ora bisa sesandhingan karo pepujane ati amarga beda kalungguhan. Ketimpangan sosial sing saya krasa kasebut ndadekake anane pihak-pihak sing ngrasa dirugekake kanthi anane ketimpangan sosial kasebut. Pihak-pihak kang ngrasa dirugekake kanthi anane ketimpangan sosial kasebut yaiku manungsa sing nduweni kalungguhan ndisor, ekonomi kacingkrangan, pendhidikane namung Sekolah Dasar lan pakaryan kang gajine mung saithik. Status sosial kasebut sing dadi konflik sajrone crita amarga sikap sing dinduweni paraga kang ora nrima nasibe.

Paraga-paraga kasebut ngelakoni tumindak ala kayata mateni, slingkuh, nipu lan ngapusi marang wong liya kanggo nyukupi kabutuhan urip lan ngunggahane ekonomi, pakaryan, lan pendhidikan. Manungsa sing nduweni nasib ing ndisor kasebut ngrasa yen usahane ora ana sing lumaku yen ta ora nganggo liyane amarga kalungguhane sing ora wigati satengahe masyarakat padha ngugemi. Kejaba kuwi, bab kang ndadekake anane derdah sajrone crita yaiku anane pihak sing ora seneng marang kalungguhan liyane utawa kliru nalikane njumuk sikap.

Anane pamawas sosiologi mujudake sarana kanggo ngelingake lan nuwuhake rasa sadar lan kawigatane manungsa tumrap sesambungan marang manungsa. Pamawas sosiologi menehi pambiji ala utawa apik marang kahanan sesambungane manungsa sing digambarake sajrone kumpulan cerkak. Pambiji kasebut mujudake pangelinge manungsa tumrap kalungguhan utawa status sosial. Manungsa dielingake supaya sadar lan wigati marang kahanane manungsa liya. Panguripane manungsa gumantung banget marang panguripane wong liya.

Panggambare masyarakat kanthi nggunakake aspek latar sosial lan budayane masyarakat Jawa ndadekake crita sajrone kumpulan cerkak kasebut nduweni maneka nilai-nilai panguripan sing bisa ditrapake lan digunakake kanggo pathokane manungsa sajrone panguripane. Nilai-nilai kasebut mujudake panggambare kalungguhan sajrone bebrayan. Wujud

kalungguhan utawa status sosial sajrone panliten iki kaperang dadi telung perangan yaiku kahanan ekonomi sajrone kumpulan cerkak pribadi yaiku sugih, cukup lan kacingkrangan. Gambaran pakaryan ana patang perangan, pegawe swasta, pegawe negeri, pengusaha lan seniman. Pungkasan gambaran pendhidikan diperang dadi papat yaiku, Sekolah Dasar, Sekolah Menengah Pertama, Sekolah Menengah Atas, Sarjana lan Kursus.

Pamrayoga

Kumpulan cerkak ESLHKK pancen mujudake karya sastra sing narik kawigaten kanggo diliti. Penganggone aspek latar sosial budayane masyarakat Jawa mujudake bab kang narik kawigaten tumrap kumpulan cerkak. Kejaba kuwi, penganggone tema sosial kanthi nengenake sesambungane manungsa kang nduweni kalungguhan tumrap manungsa liya sajrone urip bebrayan uga narik kawigaten. Sesambungane kalungguhan manungsa liya klawan manungsa liyane digambarake sajrone pranatan urip bisa diarani wujud status sosial.

Panliten ngenani status sosial sajrone kumpulan cerkak ESLHKK anggitane Anjrah Lelono Broto iki isih ana kurang lan lupute. Panliti nduweni pangajab supaya panliten bacute bisa ditindakake kanthi luwih sampurna. Panliten iki diajab bisa menehi piguna tumrap pamaca lan masyarakat umume ngenani upaya njaga sesambungane manungsa sajrone urip bebrayan lan melu ngrembakakake panliten ing jagade kasusastran Jawa.

KAPUSTAKAN

- Amminudin. 1990. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Baru.
- Ardani, Moh. 1995. *At Qur'an dan Sufisme Mangkunegara IV (Studi Serat-serat Piwulang)*. Yogyakarta: Dana Bakti Wakaf.
- Badan Pusat Statistik. 2002. *Klasifikasi Baku Jenis Pekerjaan di Indonesia*. Jakarta: CV. Nario Sari.
- Damono, Sapardi Djoko. 1993. *Novel Jawa Tahun 1950-an: Telaah Fungsi, Isi, dan Struktur*. Jakarta: Pusat Bahasa.
- Darni. 2015. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern*. Surabaya: Unesa University Press.
- Darni. 1998. *Perkembangan Gagasan Tentang Pergaulan Priyayi dalam Novel Awal Sastra Jawa Modern*, (Online).Prasasti,No.29 (http://www.academia.edu/35287128/PERKEMBANGAN_GAGASAN_TENTANG_PERGAULAN_PRIYAYI_D

ALAM_NOVEL_AWAL_SASTRA_JAWA_MODERN

). Diunduh pada 22 Januari 2019.

Departemen Pendidikan Nasional. 2001. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.

Dimyat, Mudjiono. 2006. *Belajar dan Pembelajaran*. Jakarta: Penerbit Erimeka Cipta

Endraswara, Suwardi. 2013. *Metodologi Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*. Yogyakarta: CAPS.

Faruk. 2012. *Metode Penelitian Sastra: Sebuah Penjelajahan Awal*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Kartodirdjo, Sartono. 1993. *Perkembangan Peradaban Priyayi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.

Koentjaraningrat. 1984. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.

Machfoedz, I., dan Suryani, E. 2007. *Pendidikan Kesehatan Bagian Dari Promosi Kesehatan*. Fitrayama: Yogyakarta.

Moleong, Lexy J. 2002. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.

Najid, Moh. 2003. *Mengenal Apresiasi Prosa Fiksi*. Surabaya: Press.

Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.

_____. 2012. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.

Notoatmodjo, S. 2012. *Metodologi Penelitian Kesehatan*. Jakarta: Rineka Cipta.

Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Sastradipoera, Komaruddin. 1991. *Uang: Di Negara Berkembang*. Jakarta: Penerbit Bumi Asara.

Siswanto. 2005. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Sumardjo, Jakob dan Saini K.M. 1997. *Apresiasi Kesusastraan*. Jakarta: Gramedia.

Soekanto, Soerjono. 2012. *Sosiologi Suatu Pengantar*. Jakarta: Rajawali pers.

Soelaman Joesoef. 1992. *Konsep Dasar Pendidikan non formal*. Jakarta: Bumi Aksara.

Taneko, Soleman B. 1984. *Struktur dan Proses Sosial Suatu Pengantar Sosiologi Pembangunan*. Jakarta: CV Rajawali.

Wiryo. 2013. *Pengantar Ilmu Lingkungan*. Bengkulu: Partelon.

Van Niel, Robert. 1984. *Munculnya Elit Modern Indonesia*. Jakarta: Pustaka Java.

Wiyatmi. 2009. *Pengantar Kajian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Book Publisher.

Zulkifli, Arif. 2014. *Dasar-Dasar Ilmu Lingkungan*. Jakarta: Salemba Teknika.